

Capitolul I

Originile naționalismului economic

*„Într-o societate civilizată toți
depindem unii de ceilalți.”*

SAMUEL JOHNSON

din *Viața lui Samuel Johnson* de Boswell

Imaginea obișnuită a unei economii naționale ai cărei membri reușesc sau eșuează împreună ar fi o noutate pentru cineva care trăia nu mai demult de secolul al XVII-lea – chiar și în Europa, unde ideea statului-națiune câștigase cel mai mult teren. Anterior secolului al XVIII-lea puțini regi, oameni de stat sau gânditori politici vedeau națiunea ca fiind responsabilă în vreun fel, sau neapărat legată de bunăstarea economică a populației sale. Bogăția națională se raporta numai la bogăția suveranului – la regii, reginele și alaiul lor care născocceau, finanțau și puneau la cale diverse planuri de acumulare de bogății din străinătate pentru a purta războaie și a-și spori puterea și prestigiul – și nu la bunăstarea indivizilor obișnuiți din cadrul națiunii. Patriotismul însemna devotamentul față de monarh și nu față de compatrioți.

În secolul al XVII-lea, Colbert, ministrul lui Ludovic al XIV-lea, a folosit mijloace de stimulare

a economiei franceze practic identice celor folosite în prezent de japonezi, coreeni, taiwanezi, germani, francezi și de către orice guvernator al unui stat american ce se respectă. El a finanțat construcția de drumuri și de canale; a subvenționat și scutit de impozite cele mai apreciate manufacturi din Franța (care produceau mătase, tapiserii, produse din cristal și lână); a înființat o companie comercială (Compania Franceză a Indiei de Est) care transporta produsele Franței până la capătul lumii; el a instituit măsuri pentru asigurarea calității, cu scopul de a stimula cumpărarea mărfurilor franceze de către străini; și, în general, a încurajat exporturile în timp ce a descurajat importul. Dar, spre deosebire de urmașii săi de azi, scopul lui Colbert nu era de a îmbunătăți nivelul de trai al supusului francez mijlociu. El a luat aceste măsuri pentru a acumula argintul cu care Ludovic putea finanța războaiele și întreține o numeroasă armată permanentă. Pentru Colbert logica acestor măsuri era evidentă: „Toată lumea este de acord că puterea și măreția unui stat se măsoară în întregime prin cantitatea de argint pe care o posedă.”¹ În cadrul acestui joc mercantilist, gloria unui suveran era obținută cu prețul înfrângerii altuia, pentru că scopul lui era de a obține mai multă putere decât un potențial oponent. „Este limpede că o țară poate câștiga numai dacă o alta pierde”, observa Voltaire.²

Mercantilismul era deja principiul călăuzitor al politicii economice naționale de trei sute de ani. În 1462, Ludovic al XI-lea al Franței redusese deja exporturile franceze către Roma: „de aur și argint, sub formă de monedă sau altfel, care ar putea fi extrase și transportate din regatul nostru.”³ Și timp de secole, dezvoltarea manufacturilor a fost considerată (după cum se spune într-un edict dat de Henric al IV-lea înainte de 1603) „ca fiind singura cale de a opri scoaterea aurului și argintului din regatul nostru care i-ar putea îmbogăți pe vecinii noștri.”⁴ Producând acasă lucrurile de care aveai

nevoie, puteai să păstrezi în țară metalele prețioase; prin exportarea bunurilor fabricate, puteai să obții chiar mai multe metale prețioase.

Conform aceleiași logici mercantiliste, coloniile engleze din America, asemeni altor colonii ale marilor puteri, existau pentru a-l îmbogăți pe suveran. Ele trebuiau să asigure materii prime ieftine și să cumpere produsele finite din patria-mamă. Coloniilor le era interzis să-și prelucreze singure produsele sau să le achiziționeze de la o a treia țară. („Interzicând” o lege din Pennsylvania care cerea subvenționarea fabricării de pantofi în colonie, o lege din New York pentru încurajarea fabricării pânzei pentru vele și o lege din Massachusetts care cerea sprijinirea producției de pânză de in, supraveghetorii englezi ai coloniilor notau, fără prea multe explicații, că „întotdeauna a fost considerată ca fiind nepotrivită aprobarea unor legi în colonii care să încurajeze dezvoltarea de manufacturi, ce ar putea să deranjeze în vreun fel industria manufacturieră din Regat și, prin urmare, acest lucru a fost descurajat”).⁵ De asemenea, Anglia decretase, prin Legea Navigației, că numai vasele engleze puteau transporta marfă dintr-o parte a Atlanticului în cealaltă.

Au existat desigur și alte motive pentru care coloniile americane au căutat să-și obțină independența față de Anglia, dar dacă ele ar fi fost lăsate să-și dezvolte propria economie, nestânjenite de pretențiile mercantiliste ale englezilor, despărțirea s-ar fi produs mult mai târziu și, probabil, mai pașnic.

2

Trecerea de la mercantilism la naționalismul economic popular a avut loc paralel cu mutația politică de la absolutism la democrație – transformare care a început în secolul al XVIII-lea și a continuat, cu întreruperi, până în secolul XX, când nu putem presupune că ar fi încetat dacă observăm ce se întâmplă în prezent în America Latină, Europa de

Est și Uniunea Sovietică. Odată cu răspândirea ideilor și instituțiilor democratice, scopul economic și politic preponderent nu a mai fost sporirea puterii suveranului, ci creșterea bunăstării populației țării. Într-o mare parte a Europei de Vest și a coloniilor americane, imboldul schimbării a venit din partea unei clase de negustori și bancheri aflate în ascensiune, care căuta să-și pună la adăpost proprietatea, să practice comerțul în deplină libertate și să elimine privilegiile aristocrației, într-o mare parte a Europei Centrale și de Est, naționalismul economic s-a născut din eforturile de a respinge sau de a răsturna opresorii străini.

Procesul a început mai întâi în Anglia, unde s-au înjghebat primele instituții democratice moderne. În secolul al XVIII-lea, Camera Comunelor devenea ceea ce gânditorul politic Edmund Burke avea să numească o „adunare deliberativă”, călăuzită de „rațiunea generală a întregului”.⁶ Pentru Burke și pentru un număr din ce în ce mai mare a compatrioților săi, națiunea constituia un contract – o formă de „parteneriat nu numai între cei care trăiesc, ci și cu cei care se vor naște”.⁷ Această asociere era de natură morală; cetățenii aveau obligații unii față de alții. Instituțiile democratice ofereau atât un mijloc de a inspira, cât și de a realiza asemenea obligații. Filozoful englez John Stuart Mill susținea că democrația cultiva atașamentele morale „prin cea mai amplă dezbateră publică, în care nu numai câțiva indivizi, ci întreaga colectivitate participă, într-o anumită măsură la guvernare”.⁸ Altfel spus, instituțiile democratice creează buni cetățeni.

De-a lungul secolului al XVIII-lea, cuvântul „patriot” a început să fie tot mai mult folosit în Anglia și pe continent. El îl desemna pe „acela care într-un regim democratic își iubește patria... sau mai exact, ține la bunăstarea obștească.”⁹

Filozoful (și politicianul ratat) englez Bolingbroke semnala această schimbare în eseul său din 1730 „Spiritul patriotic”, în care observa că orice

cețean care era un adevărat patriot și-ar „dedica toate gândurile și acțiunile binelui țării sale” – adică, „binelui poporului”, pe care el îl considera a fi „sco-pul suprem al guvernării”.¹⁰

Patriotismul democratic s-a dovedit a fi o forță mult mai puternică decât loialitatea față de un suveran. Să-ți sacrifici viața și proprietatea pentru un monarh care trăia în lux, undeva departe într-un castel, nu era ceva înălțător (și nici măcar rațional) cum era faptul de a-ți sacrifica viața pentru propria *națiune*. Noile sentimente și-au găsit expresia în imnurile, steagurile, ceremoniile și sărbătorile naționale. În 1740, apărea „Rule Britannia” cu aceste vibrante versuri:

*Nații mai puțin binecuvântate decât tine
Cad rând pe rând pradă tiranilor
Dar tu vei înflori măreață și liberă
Temută și pizmuită de toți.*

Monarhii au devenit simbolul națiunilor și nu invers. Imnul regal englez „God Save the King”, cântat pentru prima oară în 1745 la teatrul londonez Drury Lane, avea mai puțin de a face cu dragostea pentru rege și mai mult cu dragostea de țară. Compozitorul Joseph Haydn a fost atât de impresionat de entuziasmul trezit în rândul englezilor (de obicei greu de emoționat), încât s-a întors în Germania să scrie muzica pentru ceea ce avea să fie „Deutschland, Deutschland, über Alles”. Asemenea imnuri și cei care le compuneau au dobândit dimensiuni mitice. Copiii francezi învățau despre cum a ajuns Rouget de Lisle să scrie „La Marseillaise” în 1792; copiii americani, cum a scris Francis Scott Key „Drapelul înstelat” în 1814. Fiecare drapel național își avea propria mitologie: britanicul Union Jack, Tricolorul francez, Betsy Ross și primul drapel american. Codurile juridice și constituțiile deveneau documente sacre, precum Tablele Legii lui Moise.

Revoluția franceză și războaiele napoleoniene care i-au urmat acesteia au adus un stimulent în

plus. Populațiile Europei Centrale și de Est erau deja interesate de propriile culturi, într-o oarecare măsură ca reacție față de dominația politică a Austriei și Turciei și față de dominația culturală a Franței.¹¹ Dar sângeroasa Revoluție franceză, urmată de înaintarea armatelor lui Napoleon Bonaparte, a făcut ca multe grupuri să devină conștiente de propria identitate națională. Giuseppe Mazzini, filozof și politician, le spunea italienilor că datoria lor față de națiune era veriga între datoria față de familie și aceea față de Dumnezeu. Filozoful J.G. Fichte îi învăța pe germani că spiritul german era mai nobil decât spiritul oricărei alte națiuni. Frații Grimm, fondatorii lingvisticii comparate, cutreierau Germania în căutarea basmelor populare germane – *Volkgeist*-ul Germaniei. Conștiința națională s-a răspândit prin toată Europa în deceniile următoare: polonezi, maghiari, ruși, cehi, slovaci, ruteni, români, sârbi, croați, greci, toți au devenit conștienți de identitatea lor națională, chiar dacă nu aveau încă propriul stat-națiune.

Cetățenii patrioți s-au dovedit a fi soldați mai buni decât mercenarii plătiți, mai ales atunci când trebuiau să-și apere patria. De asemenea, regimurile democratice contau pe populații instruite și devotate. Din aceste motive și multe altele, crearea unor „buni cetățeni” a devenit un justificat țel național. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în Europa și America, copiii trebuiau să urmeze școli publice gratuite, unde studiau istoria națională, învățau să scrie și să citească corect în limba națională și își exprimau devotamentul față de drapelul național. La sfârșitul secolului, învățământul universal, gratuit în limba națională și ideea de cetățenie se răspândiseră și în estul continentului, în Balcani și în Rusia.

3

Ideea că cetățenii unei națiuni împărțeau responsabilitatea bunăstării lor economice era o consecință firească a acestui patriotism în devenire.

Cea mai influentă carte din secolul al XVIII-lea, scrisă de gânditorul politic scoțian Adam Smith, se intitula, nu întâmplător, *O cercetare asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor*. Smith expunea ideile principale pe care aveau să le tot repete de atunci conservatorii liberali, liber-schimbisții, republicanii și economiștii secolului al XX-lea. Dar Smith nu era un cosmopolit. El scria despre principiile economice universale, dar cadrul lui de referință era în mod hotărât *național*. El condamna mercantilismul englez nu pentru că reducea bogăția altor națiuni, ci pentru că îi făcea pe cetățenii englezi să fie mai săraci decât ar fi putut fi în alte condiții.

De asemenea, Smith nu avea în principiu nici o obiecție împotriva intervenției statului atunci când interesele națiunii o cereau. El era de părere că Legile Navigației erau „probabil cele mai înțelepte dintre reglementările comerciale engleze” pentru că „apărarea statului este mult mai importantă decât belșugul” și că Marea Britanie trebuie să-și extindă imperiul cucerind „de la insulele Falkland până la Filipine”¹² (părerii la care Margaret Thatcher ar subscrie cu plăcere). În ceea ce privește producția națiunii, de care depindea în mod fundamental bunăstarea ei, el identifica doi factori determinanți esențiali: mai întâi, proporția populației angajate în producție; în al doilea rând, „pregătirea, dexteritatea și judecata cu care este făcută munca în general”¹³ factori care sunt la fel de importanți astăzi ca și acum mai bine de două sute de ani.

Majoritatea națiunilor ale căror economii se aflau în urma celei engleze au adoptat idei mai practice pentru sporirea bogăției populațiilor lor, dar au îmbrățișat același obiectiv fundamental. Unul dintre planurile care au avut mare influență a fost cel oferit de Alexander Hamilton, primul ministru de finanțe american sub președinția lui George Washington, în decembrie 1791.

Raportul asupra manufacturilor, redactat de Hamilton, a fost unul dintre cele patru rapoarte pe

Cuprins

Introducere. *Ideea de economie națională*..... 7

Partea întâi

ECONOMIA NAȚIONALĂ 17

Capitolul I

Originile naționalismului economic..... 19

Capitolul II

Naționalismul economic și producția
care pune accent pe volum sau cantitate..... 32

Capitolul III

Corporația și interesul național 42

Capitolul IV

Prioritatea intereselor naționale 52

Capitolul V

Opțiunile economice la scară națională 69

Capitolul VI

Presupusa problemă..... 83

Partea a doua

REȚEAUA GLOBALĂ 93

Capitolul VII

De la volumul mare la valoarea superioară 95

Capitolul VIII

Noua rețea a întreprinderilor 102

<i>Capitolul IX</i>	
Difuziunea dreptului de proprietate și control ...	114
<i>Capitolul X</i>	
Rețeaua globală	129
<i>Capitolul XI</i>	
Sfârșitul promovării interesului național	140
<i>Capitolul XII</i>	
Diminuarea treptată a importanței pe care o are naționalitatea corporației	158
<i>Capitolul XIII</i>	
Pericolele unei gândiri depășite	178
Partea a treia	
ASCENSIUNEA ANALISTULUI	
CONCEPTUAL.....	197
<i>Capitolul XIV</i>	
Cele trei profesii ale viitorului	199
<i>Capitolul XV</i>	
O digresiune privind analiza conceptuală și stimulentele pieței	215
<i>Capitolul XVI</i>	
Veniturile americanilor	229
<i>Capitolul XVII</i>	
De ce devin bogații mai bogați și săracii mai săraci.....	241
<i>Capitolul XVIII</i>	
Pregătirea analistului conceptual (I)	262
<i>Capitolul XIX</i>	
Pregătirea analistului conceptual (II)	274
Partea a patra	
SEMNIFICAȚIA CONCEPTULUI	
DE NAȚIUNE.....	283
<i>Capitolul XX</i>	
Reformularea problemei.....	285

<i>Capitolul XXI</i>	
Declinul investițiilor publice	296
<i>Capitolul XXII</i>	
La ce folosește o gândire depășită.....	306
<i>Capitolul XXIII</i>	
Noua comunitate.....	313
<i>Capitolul XXIV</i>	
Politica separării	328
<i>Capitolul XXV</i>	
Cine suntem „noi”?	350
Note	369
O notă asupra surselor suplimentare	409